

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 94(497.115):323(497.1)
ПНР

СЛОБОДАН БЈЕЛИЦА
Филозофски факултет
Нови Сад

КОСОВО И МЕТОХИЈА У ОКВИРУ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Сажетак: По завршетку Првог светског рата 1918. године, територија Косова и Метохије нашла се у саставу новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У периоду до Другог светског рата, Косово и Метохија су били интегрални део једне унитарне и високо централизоване државе, без икаквог самосталног статуса. Све то време били су оптерећени албанским иредентизмом и сваковрсном заосталошћу. У току Другог светског рата, Косово и Метохија су биле подељене између марионетске „Велике Албаније”, Бугарске и окупирани Србије. Локални српски живаљ је био подвргнут терору и протеривању, док су Албанци одушевљено поздравили фашистичку власт. По успостављању комунистичке Југославије 1945, Косово и Метохија су добили аутономан статус у оквиру српске федералне јединице. У наредним деценијама, иако је покрајина добијала све шире ингеренције, албански захтеви су постајали све радикалнији а насиље над Србима све окрутније. Закасео покушај српског руководства, крајем осамдесетих, да се тај процес преокрене, није уродио плодом а после НАТО бомбардовања 1999. Косово и Метохија су практично издвојени из састава Југославије.

Кључне речи: Косово и Метохија, Југославија, Срби, Албанци

Територија данашње покрајине Косова и Метохије је у југословенску државу ушла 1918. године као саставни део међународно признате и победничке Краљевине Србије. Како је недуг-

го по завршетку Балканских ратова избио Први светски рат, а крајем 1915. године Србија и Црна Гора биле окупирани (заједно са новоослобођеном Старом Србијом), тако се тај крај практично тек 1918. године, после петвековног ропства, нашао у слободи.

Тек створена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца улагала је велике напоре да у сваком погледу – економски, културно, саобраћајно – унапреди Косово и Метохију, које су биле најзаосталији део нове државе. У сличном положају је била и данашња Македонија, те су те неразвијене области на југу посматране као једна целина и у званичној комуникацији називане термином „Јужна Србија”. Та територија није имала никакав посебан статус унутар прве југословенске државе. По уредби о подели Краљевине СХС на 33 области, од априла 1922. године, Косово и Метохија су издељени између Косовске, Рашке и Зетске области. Када је 1929. године Југославија подељена на девет бановина, већи део Косова и Метохије је припао Вардарској, а мањи део Зетској бановини.

Од самог настанка југословенске државе, суседна Албанија, уз несребичну подршку Италије, оспоравала је њен суверенитет над крајевима насељеним албанским живљем. И сама Краљевина СХС је имала претензије на део територије Албаније (пре свега на Скадар), тако да је до коначног разграничења дошло тек 1926. године и та ће се граница одржати све до данашњих дана. Упоредо са дипломатским притисцима, југословенска краљевина је била суочена и са оружаним искушењима. Током 1919. и 1920. године, југословенска војска је водила жестоке сукобе са албанским побуњеницима на терену Косова и Метохије, тзв. качацима, који су били наоружавани од Италијана и нападали са територије Албаније. Побуном је руководио тзв. Косовски комитет, који је основан у Скадру 1919. године, а касније се преселио у Беч и деловао током целог међуратног раздобља. На челу су му били Авни Рустеми (који је убио српског пријатеља Есад – пашу), те злогласни Бајрам Џури и Азем Бејта. Политичко крило Косовског комитета представљао је Хасан бег Приштина, који је Друштво народа обасипао притужбама на однос југословенских власти према албанском становништву. Качачки покрет је био веома активан све до 1924, и изазивао велике жртве и сурове поступке на обе стране. Коначно је те године, ликвидацијом Азема Бејте, покрет замро а остале су само мање групе одметника по шумама.

Један од метода који су југословенске власти предузимале у циљу умирења стања на Косову и Метохији јесте и сарадња са локалним албанским (и турским) првацима, који су били окупљени у тзв. Џемијет, политичку организацију муслимана Јужне Србије, чији је најистакнутији представник био Ферхад бег Драга. У прво време Џемијет је сарађивао са владајућим странкама, првенствено са радикалима, и играо врло конструктивну улогу у политичком и парламентарном животу од 1920. до 1924. године. Оваква оријентација свакако је доносила руководству странке и одређене материјалне користи. Међутим, доцније се врх Џемијета повезао са качацама, те је због антидржавног рада та организација укинута 1925. године, а Драга је ухапшен и осуђен.

Током целог међуратног периода краљевски режим је покушавао да поправи етничку слику Косова и Метохије колонизацијом „национално исправних елемената”. На поседе који су аграрном реформом одузети од бегова и других власника, насељавани су Срби из пасивних крајева, углавном из Црне Горе. Намера власти је била да изградњом колонијалних села у пограничном подручју, као и у немирним крајевима (Дреница), ту себи створи војно и политичко упориште. Рачуна се да је за нешто више од две деценије постојања Краљевине Југославије на Косово и Метохију насељено десетак хиљада српских породица. Упоредо са колонизацијом, спровођено је и исељавање албанског живља у Албанију и Турску, која је и сама била веома заинтересована за то становништво, које је насељавала у Малу Азију. Међутим, због недостатка материјалних средстава, овај процес до Другог светског рата није далеко одмакао.

Иако нису дале знатније резултате, обе ове мере – насељавање Срба и исељавање Албанаца, пружиле су повод спољним и унутрашњим непријатељима југословенског режима да га оптуже за „великосрпску хегемонију”. Посебно је агресивна у том погледу била илегална Комунистичка партија Југославије. У више наврата, по инструкцијама Коминтерне, југословенски комунисти су осуђивали југословенску државу да спроводи терор над Албанцима на Косову и Метохији. Врхунац је био Четврти конгрес КПЈ, одржан октобра 1928. године у Дрездену, где се ова странка отворено заложила за разбијање Југославије. Конкретно што се тиче

Косова и Метохије, југословенски комунистички врх је тада изразио солидарност са Косовским комитетом, те позвао радничку класу Југославије да „свесрдно помаже борбу раскомаданог и угњетеног албанског народа за независну и уједињену Албанију”. Тек половином тридесетих година, у складу са налогом Стаљина, југословенски комунисти су одустали од разбијања државе, залажући се за њену федерализацију, али су и даље непоколебљиво остајали при ставу да је на Косову и Метохији на делу „великосрпска хегемонија”.

Априлски слом Југославије 1941. албанске масе су одушевљено дочекале. Још у току краткотрајног Априлског рата, косовски Албанци су нападали на југословенске војне јединице и на српско цивилно становништво. Долазак окупационих трупа дочекали су као ослобођење, а посебно су поздравили стварање „Велике Албаније” под италијанским протекторатом, која је у свом саставу имала, поред западне Македоније и делова Црне Горе, и највећи део Косова и Метохије. Сиринићка жупа и Косовско поморавље припали су тада Бугарској, а Косовскомитровачки округ је остао у саставу окупиране Србије (пре свега због Трепче, коју Немци никако нису хтели да препусте Италијанима). Албански националисти ни овим нису били задовољни, него су захтевали да се „Великој Албанији” прикључе и Скопље, Косовска Митровица и неки други крајеви. Истовремено, ревизију граница захтевала је и квислиншка управа у Србији (прво Аћимовићева, потом и Недићева), као и црногорски сепаратисти.

За српски живаљ на Косову и Метохији готово да није било разлике под чију су управу потпали. Убијање и протеривање, првенствено колониста, али и староседелаца, трајали су несмањеном жестином све до ослобођења. Више десетина хиљада, можда и свих стотину хиљада Срба са Косова и Метохије, избегло је на територију под Недићевом контролом. Чак ни округ косовскомитровачки, који је формално био у саставу Србије, није пружао сигурност српском становништву, јер су локалну управу и полицијску службу Немци поверили тамошњим Албанцима. На место протераних Срба, досељавани су Албанци из Албаније, а планирало се и да се православци на Косову и Метохији ставе под окриље Албанске православне цркве. Капитулација Италије сеп-

тембра 1943. године није донела никакву промену побољше за косовско – метохијске Србе, јер су „Велику Албанију” под своје покровитељство ставили Немци, проширујући је чак, годину дана касније, у правцу Скопља, Прешева, Бујановца... Великоалбанска Друга призренска лига, створена крајем 1943. године на челу са Џафером Девом и Бедри Пејанијем, ставила се под заштиту Хитлера, а од албанских и муслиманских младића створена је и злогласна СС дивизија „Скендербег”.

Отпор окупатору на подручју Косова и Метохије био је све време рата веома слаб, и ограничен готово искључиво на малобројни преостали српски живаљ. Све до пред крај рата постојала су само два партизанска одреда на том терену – Косовски и Метохијски, а ни супарнички покрет отпора, под вођством Драже Михаиловића, није имао знатнијег упоришта на Косову и Метохији. Четнички „косовски” корпуси, иако састављени углавном од српских избеглица испред албанског терора, били су обично стационирани у дубини територије под Недићевом контролом. Сама Недићева администрација чинила је велике напоре код немачких власти да се терор на Косову и Метохији прекине, а одреди Косте Пећанца одиграли су велику улогу у спречавању упада Албанаца са Косова на југ Србије. Са друге стране, албански покрети отпора, како онај комунистички тако и прозападни „Бали комбатар”, нису се међусобно разликовали по идеји о потреби опстанка „Велике Албаније”. Слична гледишта делили су и малобројни Албанци укључени у југословенске партизанске одреде.

Када на Другом заседању АВНОЈ-а 29. новембра 1943. године није поменуто питање Косова и Метохије, албански комунисти са тог подручја су жестоко протествовали, захтевајући да се та област присаједини Албанији. Ту намеру подржавали су и неки српски комунисти, нарочито председник Обласног комитета КПЈ за Космет Миладин Поповић, на шта је и сам Јосип Броз Тито морао да реагује, осуђујући таква залагања као претерана и преурањена. Одговор је уследио на Бујанској конференцији, коју је сазвао Главни штаб Космета, а која је одржана на територији Ђаковачке Малесије, у Албанији, од 31. децембра до 2. јануара 1944. године. Пред већином албанских делегата (многи су били Албанци из Албаније), али и неколико српских, осуђена је предратна

„великосрпска хегемонија”, поздрављена је федерализација Југославије прокламована у Јајцу, али је и затражено да се призна право на самоопредељење Косова и Метохије и њихово присаједињење Албанији. Према овој конференцији, коју су припремили Фадил Хоџа и Џавид Нимани, Политбиро ЦК КПЈ се одредио изразито негативно, посебно забрањујући евентуално формирање Земаљског антифашистичког већа народног ослобођења (као језгра будуће федералне јединице), односно Покрајинског комитета за Космет, те осуђујући коришћење назива „Дукађин” уместо Метохија.

Новембра 1944, после шестонедељних борби у којима су учествовале јединице Народноослободилачке војске, партизани из Албаније и неке бугарске јединице, Косово и Метохија су ослобођени од окупатора. Међутим, већ децембра је уследила масовна балистичка побуна, којом је руководио Шабан Полужа. Добро организовани, бројни и обучени од немачких инструктора, балисти су освојили Ораховац, угрозили Пећ, Урошевац и Гњилане, те је било потребно да се уведе војна управа на Косову и Метохији 8. фебруара и да се ангажује близу 40000 војника да се побуна угуши. До тога је и дошло крајем фебруара 1945. године, када је Полужа ликвидан у Дреници, а његове снаге се расуле на мање одметничке групе.

Ова побуна одложила је формирање Косовско – метохијске аутономије, тако да је тек 7. априла 1945. на заседању Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије (која је тада већ била федерална јединица), прихваћена представка обласног косметског Народноослободилачког одбора да се Косово и Метохија као аутономна јединица треба укључити у састав Србије. Коначно, по престанку рада Војне управе, Обласна народна скупштина Косова и Метохије је 9. јула 1945. године донела изјаву о прикључењу Србији. Августа 1945. АВНОЈ је на свом Трећем заседању потврдио прикључење Косова и Метохије Србији, а 1. септембра донет је Закон о установљењу и устројству Аутономне Косовско – метохијске области, чиме је она дефинитивно и конституисана, на територији од 15 срезова.

Добијање аутономије није задовољило албанске тежње. Албански комунисти, како они у Југославији тако и они у Албанији,

маштали су о припајању Косова и Метохије Албанији. Постоје подаци да је и југословенско руководство пристајало на овакву промену, под условом да Албанија уђе у састав Југославије, као седма федерална јединица. Сукоб са Информбироом, који је избио 1948, раздвојио је албански и југословенски комунистички врх, који су дотле веома тесно сарађивали, а Албанија је наредних деценија била средиште антијугословенске пропаганде. Истовремено, албанска политичка емиграција на западу је створила још један иредентистички центар, тзв. Трећу призренску лигу.

Са друге стране, југословенске власти су све чиниле да привуку албанске масе уз себе, док су Срби на Косову и Метохији били изложени различитим притисцима, од којих је најштетније било решење повереника за унутрашње послове Националног комитета ослобођења Југославије, попа Владе Зечевића 6. марта 1945. године, да се протераним предратним колонистима забрани повратак на своја имања, што се највише одразило на Косово и Метохију. А по Закону о ревизији додељивања земље у Македонији и у Косовско – метохијској области, многи Срби су изгубили поседе (под изговором да нису земљорадници, да су присталице предратног режима, да је њихова земља отета од Албанаца итд.) Циљ ових социјалних мера је био да се Албанци одбровоље према новом режиму, до чега није дошло, али је њима поништено и оно мало резултата што се постигло у „национализовању” Косова и Метохије у међуратном периоду.

По првом Уставу нове Југославије, донетом 31. јануара 1946. године, Федеративна народна република Југославије је била састављена од шест република, а посебно је наглашено да Србија у свом саставу има Аутономну покрајину Војводину и Аутономну Косовско – метохијску област, што је потврдио и Устав Народне републике Србије из јануара 1947. Развој косовске аутономије настављен је 13. јануара 1953. године, доношењем Уставног закона ФНРЈ (нешто касније и НР Србије). Војводина и Косово и Метохија су мање – више изједначене у погледу својих права том приликом. Веома је далекосежне последице имало то што је уместо „вертикалне” одговорности (извршних органа покрајине ка органима републике), уведена „хоризонтална” (ка народном одбору, тј. представничком телу Косовско – метохијске области). Косовско – метохијска област је добила и свој статут фебруара 1953.

По Уставу Социјалистичке федеративне републике Југославије од 7. априла 1963, Косовско – метохијска област је прерасла у аутономну покрајину и у потпуности је изједначена са Војводином. Обема покрајинама је гарантовано право на самоорганизацију и делом на нормативну активност, а дефинисане су као „друштвено – политичке заједнице у саставу републике”. Уследио је и нови Устав Србије, те и нови статут покрајина. Када је 1966. на Брионском пленуму смењен Александар Ранковић, између осталог и због наводне репресије УДБ-е на Косову и Метохији, отворене су даље перспективе осамостаљивања те покрајине. Косметско руководство је, прескачући републичке органе, директно од југословенског партијског врха (Тита и Кардеља) захтевало проширење овлашћења покрајине, директно учешће у савезним службама (дипломатија), већа привредна улагања, употребу албанске заставе и др. Локалне партијске организације на Косову и Метохији су упоредо одржавале конференције на којима су тражили преиспитивање уставног статуса Косова и Метохије, из покрајине у републику, промена статуса албанске народности у народ и др.

Ову активност Фадила Хоџе, која је наилазила на разумевање његових саговорника, прекинули су немири који су 27. новембра 1968, уочи албанског националног празника, избили на Косову. Студентске демонстрације у Приштини прошириле су се и на друге градове, а клицало се Енверу Хоџи, Албанији и сл. Морала је и војска да се употреби да би се завео ред. Државни и партијски врх је осудио ове догађаје, али је наставио са праксом попуштања Албанцима, фаворизовања њихових кадрова у управи, просвети и другде, док се захуктавао процес иселавања Срба са Косова и Метохије. Серијом уставних амандмана крајем 1968. настављен је процес тзв. „деетатизације”, тј. слабљења федерације, а посебно Србије према својим покрајинама. Из назива јужне покрајине избачена је Метохија, а обе покрајине стичу још већа овлашћења, чак и у домену народне одбране и државне безбедности. Амандманима из 1971. године, покрајине добијају и елементе суверености – нпр. дају сагласност на промену Устава СФРЈ.

Коначно, новим Уставом СФРЈ од 21. фебруара 1974. године (кога су следили и Устав Србије, а потом и Устави САП Косова и САП Војводине), уз републике, и покрајине постају „консти-

тутивни елемент федерације”, тј. носилац њене суверености. У заједничким пословима федерације, покрајине су постале равноправне са Србијом, чак је она у много чему зависила од њих. Решењима Устава из 1974, покрајине су добиле и своја председништва, уставе и уставне судове. Суочено са неодрживим стањем, руководство Србије је убрзо затражило ревизију овог Устава, али је државно руководство то одбило. Но, захтеви са Косова су постајали све радикалнији и кулминирали су 11. марта 1981. године, великим нередима који су опет били започели студентским демонстрацијама у Приштини, а чија је главна парола била „Косово – република”. Снаге безбедности одлучно су реаговале и угушиле немире, који су проглашени за „контрареволуцију” а за чије су организовање оптужени албански националисти са Косова и из Албаније.

Поновни захтев Србије за ревизијом Устава одбиле су да подрже остале републике, тако да је процес одузимања покрајинских ингеренција започео тек крајем осамдесетих, упоредо са глобалним променама које су погодиле цео социјалистички свет. Марта 1989. Скупштина САП Косова је, под притиском, сама себи изгласала неповерење, а непосредно после тога уследили су амандмани на Устав Србије којима су знатно смањена овлашћења покрајина. Годину дана касније, ове промене су озваничене и новим Уставом Србије, којим су покрајине практично стављене под контролу републичке власти. Међутим, овај покушај је био закасно (број Срба на Косову се од 1948. до 1981. са 23% спустио на 13%). Сами Албанци нису признавали ново стање, и бојкотовали су и политички живот и државне органе, истичући као свој циљ – независно Косово. После албанске оружане побуне и НАТО интервенције 1999. године, покрајина Косово и Метохија је де факто изузета из састава Србије и тадашње Савезне републике Југославије, после више од осам деценија живота унутар југословенске државе.

Литература:

- Богдановић Димитрије (1990): *Књига о Косову*, Београд.
 Димић Љубодраг (2001): *Историја српске државности*, књига 3, Нови Сад.
 Јовановић Владан (2002): *Југословенска држава и Јужна Србија 1918 – 1929*, Београд.
 Казимировић Васа (1995): *Србија и Југославија 1914 – 1945*, књига 2, Крагујевац.
 Петрановић Бранко (1992): *Србија у Другом светском рату 1939 – 1945*, Београд.
 Храбак Богумил (2003): *Џемијет*, Београд.

Summary: In 1918, Kosovo and Metohija became a part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, which in 1929 became Yugoslavia. Albanian separatists, known as kachaks, began a guerrilla war against new government, seeking secession from Yugoslavia and unity with Albania. During World War II, Kosovo was annexed to Greater Albania, which was a puppet state controlled by the Mussolini's Italy and Hitler's Germany. The most of the Kosovo Serbian population will be deported to Serbia during the Albanian rule. Kosovo emerged with defined political and geographical boundaries only in 1945, when it was made an autonomous region of Serbia. The evolution of the autonomy of Kosovo, especially the 1974 Yugoslav constitution, granted to Kosovo de facto republic status within federal Yugoslavia.

Key words: Kosovo and Metohija, Yugoslavia, Serbs, Albanians